

Темиралиева Г.Т.

«СУЛАЙМАН-ТОО» УЛУТТУК ТАРЫХЫЙ-АРХЕОЛОГИЯЛЫК МУЗЕЙ
КОМПЛЕКСИНИН АЙРЫМ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

G.T. Temiralieva

PROBLEMS OF THE «SULEIMAN MOUNTAIN» MUSEUM COMPLEX

УДК:947-256/85

В настоящее время, в деятельности НИАМК «Сулайман-Тоо» есть до сих пор нерешенные актуальные проблемы. Из них отсутствие гос. акта музея, принесет довольно серьезный вред деятельности музея. В этой статье рассматривается пути решения этих проблем.

Nowadays there are a lot unsolved issues regarding the «Suleiman mountain» museum complex. One of the main issues is the absence of the state registration legal document of the territory occupied by museum. It creates the obstacles to the activity of museum. The article is dedicated to the description of the solutions of this issue.

Совет мезгилинин күчтүү идеологиялык басымы алынып салынгандан кийин музейлерде жүргүзүлүүчү илимий-изилдөө иштеринде, саясий-маданий иш-чараларында дегеле жалпы ишмердүүлүктөрүндө олуттуу өзгөрүүлөр жүрө баштады. Музей кызматкерлери эми элге мурунтан белгилүү болуп бирок тарых чындыгы көмүскөдө жашырылып келген олуттуу саясий окуяларга, белгилүү коомдук, саясий инсандардын өмүр таржымалын, ишмердүүлүгүн жана кыргыз элинин байыркы тарыхын, маданиятын ачык иликтеге алып, улуттун байыртадан келе жаткан көөнөргүс улуттук мурастары музей экспозициясынан кенири орун алды. Бул көрүнүштү коомчулуктун эгемендүүлүктөн кийинки музейлерге болгон тарыхый-маданий жана руханий керектөө, талаптарынын өзгөргөндүгүнө байланыштуу болгондугу менен түшүндүрсөк болот. Анткени музейлердин бир рамка ичине салынган саясий-идеологиялык маанайдагы экспозициялары эгемендүүлүк орногон мезгилден кийин өз маанисин жоготкон эле.

Башка маданий-агартуу мекемелеринде да мына ушундай аракеттердин жүрүшү өлкөдө улуттук традицияларга негизделген маданият өнүгө башташынан кабар берди. [1,13]

Музейдеги ушул изги иштер музейдин материалдык-техникалык жактан толук камсыз болбогондугуна карабастан жүргүзүлдү. Дегеле советтик мезгилден эле идеологиялык мекеме катары музейлердин ишине коюлган талап абдан күчтүү болгон менен жергиликтүү, ведомстволук музейлер гана эмес мамлекеттик музейлердин да материалдык, техникалык абалын чечүүгө толук көңүл бурулбай келген.

Бул маселеде эң ириси катарында түштүк аймактагы Сулайман-Тоо улуттук тарыхый археологиялык музей комплекси үчүн атайын заманбап имараттын курулбагандыгын айтууга болот. Музей өзүнүн уюшулган 1947-жылдан баштап музейдик талаптарга жооп бербеген, ыңгайсыз шарттарда иштеп келди. Ага байланыштуу музей администрациясынын атайын ыңгайлуу жай менен камсыз кылуу боюнча жо-

горку тараптарга кайрылган бир нече жолку өтүнүчтөрү канааттандырылбастан кала берген. Эгемендүүлүктүн алгачкы 90-жылдарынын башталышы да аталган музей үчүн ийгиликтүү жылдардын башталышы болгон жок. Анткени Оштогу мусулмандар диний коомунун жергиликтүү бийликке кайрылган өтүнүчү менен музейдин 600 кв. метр экспозициялык аянты же болбосо Рават-Абдуллахан мечитинин башкы имараты музей кызматкерлеринин каршы аракеттерине карабастан аталган коомго өткөрүлүп берилет.

Ага байланыштуу Сулайман тоо УТАМКсынын казынасында сакталган архивдик материалдар, жаратылыш бөлүмүнүн флора жана фауна коллекциялары, археологиялык коллекциялардын айрым бөлүктөрү, археологиянын негативдик фонду жабыркай баштайт. Шарттардын жоктугуна карабастан музей кызматкерлери музей казынасын тиешелүү тартипте сактаганга аракеттерин токтотушкан жок. Мына ушундай аянычтуу абалда музей (250 кв.м. аянттагы экспозиция залы менен) жаңы имаратка ээ болгонго чейин иштеп турду. Бул маселенин катарында шаардык бийликтин күчү менен уюшулган «Сулайман тоо» кичи ишканасынын 1994-95-жылдардан тартып музейдин коргоо зонасына кирген Сулайман тоосунда жана анын айланасында жүргүзө баштаган мыйзамсыз иштери да олуттуу маселе жарата баштайт.

Анткени бул кичи ишкана тоону көрктөндүрүү, сактоо максатында түзүлсө да финансылык кызыкчылыктарды көздөгөнү алар ишти баштаган күндөн билинип музей кызматкерлеринин ачык асман алдындагы музей катары тоону коргоп, сактоодогу жүргүзүүчү иштерине тоскоолдуктарды жаратат.

Музейдин ишиндеги чоң көйгөйгө айланган жогорудагы маселелер Оштун 3000 жылдыгын Эл аралык деңгээлде белгилөөнүн алкагында чечилет. 1996-жылы Сулайман тоодогу Ош тургун жайы кыргыз элинин тарыхында, маданиятында өзгөчө орду бар экендиги жана Борбордук Азияда эң байыркы турак жайлардын биринен экендиги белгиленип анын негизинде 2000-жылды Ош шаарынын 3000 жылдыгын жалпы элдик майрамдоо жөнүндөгү КР Президентинин Жарлыгы чыгат. Жарлыкты иш жүзүнө ашыруу учун КР өкмөтүнүн 1996-жылдан 2000-жылга чейинки аралыкта майрамдоо боюнча аракеттер планы бекитилет.

Чындыгында эле ушул иш-чаранын өткөрүлүшү музейдин совет мезгилинде да иш жүзүнө ашпаган жогорудагы бир топ маселелерин чечип бергендиги менен абдан баалуу жана пайдалуу чоң иш-чара болуп калды. Анткени Жарлыктын 3-пунктунда: «Мааракеге даярдык көрүү мезгили Кыргызстандын

маанилүү маданий, илимий-билим берүү жана туристтик борбору катары Ош шаарынын социалдык-инфраструктуралык негизги маселелерин чечүү үчүн толук пайдаланылсын» деп баса белгиленет. Ага байланыштуу иш-чаралардын негизги планына: облустук тарыхый-жерге таануу музей коругу үчүн имарат куруу, тоонун айланасын тосуу, туристтер үчүн жөө жүрүчү үчүн кеңдиги 3,5 м. аралыгындагы жолдорду куруу, тоого бак-дарактарды отургузуу жана тамчылатып сугаруу системасын орнотуу, тоого символикалуу 3 дарбаза орнотуу, орто кылымга таандык мончону реконструкциялоо жана музейфикациялоо, Ош тургун жайынын археологиялык изилдөөлөрүн жыйынтыктоо, музейфикациялоо, «Асаф-ибн-Бурхия» мавзолейин музейфикациялоо, «Рават Абдулла хан», «Мухаммед Юсуф Бай-ходжи» мечиттерин реставрациялоо, өзгөн тарыхый-архитектуралык комплексинин сакталышын камсыздоо, юбилейге карата даярдоо маселелери коюлган болчу. [6.]

Жыйынтыгында бүгүнкү Сулайман тоо УТАМКсы музей тарыхында биринчи жолу атайын курулган уникалдуу заманбап имаратка ээ болду. Эки кабаттуу имарат Сулайман тоосунун кун чыгыш тарабындагы этегине курулуп тоо менен имараттан турган бир бүтүндүү композицияны, жалпы эстетикалык кооздукту тартуулады. Музейдин жаңы имараты архитектуралык чечим менен өзүнүн жайгашуусу боюнча жаратылыштык, археологиялык, архитектуралык, маданий эстеликтер жайгашкан коргоо зонанын чыныгы борборуна айланды. Тоону айланта орнотулган темир решеткалар тоону тосмолоого жардам берип, мурункудай тоонун ар тарабынан элдин чыга берүүсү тыйылды.

Ал эми музейдин туруктуу экспозициясын жасоо ишине көрүнүктүү окумуштуулардан, тарыхчылардан, музейчилерден турган топтор тартылып Кыргызстандын түштүк аймагын байыркы мезгилден бүгүнкүсүнө чейинки тарыхы, жаратылышы, социалдык-экономикалык, маданий-саясий абалы толук чагылдырылды.

Музей үчүн чындыгында 2000-жылдын башталышы абдан жемиштүү жылдардан болуп, жогорудагы иштер бүткөрүлгөнү менен алдыда бүгүнкү күнгө чейин чечилбей келе жаткан актуалдуу маселелердин катары али арбын эле. Алардын ичинен абдан маанилүүсү музейдин коргоо зонасына кирген тоону андагы тарыхый-маданий жайларды сактоо жана музейдин жаңы имаратын толук бүткөрүү иштери болчу. Бул иштер музейдин негизги ишмердүүлүгүнө тыгыз байланышкан болуп канчалык деңгээлде эрте чечилиши да чоң маани жаратмак.

Музейдин башкы имаратынын ичинин бүгүнкү күнгө чейин дале болсо керектүү заманбап жабдуулар менен жабдылбай келиши музейдин чыныгы илимий-агартуу мекемесинин борбору болушуна жоп бербей анык. Анткени өз учурунда таксидермис, фотолаборатория, өздүк архив учун атайын кааналар бүткөрүлбөй калган. Казына бөлүмүнө тиешелүү экспонаттарды сактоо жайлары да музейдик талапка толук жооп бербейт. Мунун өзү баалуу тарыхый этнографиялык, археологиялык материалдардын тиешелүү деңгээлде сакталышына кедергисин тийги-

зээри анык.

Экинчиден музейге караштуу болгон тоонун айланасы мыйзамдуу түрдө мамлекеттик акт менен бекитилип берилгенде музейдин коргоо зонасынын аймагында биринчиден мыйзамсыз курулуштардын салынышы токтоп тарыхый-маданий жайлардын корголушуна кооптонуу, экинчиден тоонун ЮНЕСКОнун Бүткүл дүйнөлүк баалуулуктар мурас-тарынын тизмегинен чыгып калуу коркунучу жаралмак эмес.

Албетте ушул музейдин айланасын бекитип берүү боюнча кабыл алынган бир топ мамлекеттик мыйзамдык актылар бар. Бирок алар иш жүзүндө музей үчүн негизги юридикалык базаны түзүүгө толук жооп бере алат деп айта албайбыз. Алгач ирет 23.04.1982-жылы КСРинин Министрлер Советинин №242 токтому менен музейдин коргоо зонасы белгиленип, түрдүү курулуштардын жүрүүшүнө тыюу салынган. Ушул эле максаттагы КР өкмөтүнүн 08.09.2006-ж. №638 токтомунда музейдин корголуучу зонасынын чегаралары кызыл линиянын чектеринде экинчи жолу белгиленет. Аталган токтомдо музейдин коргоо зонасы абдан кеңири аймакты камтып, шаардын 4 көчөсү, чыгышынан Курманжан датка көчөсү, түндүктөн Алебастрова, батыштан А.Навои жана түштүктөн Г.Айтиев көчөлөрү менен чектелген. Аталган ушул токтомдор музейдин коргоо зонасы боюнча кабыл алынган мамлекеттик токтомдор болуп эсептелет.

Тилекке каршы КР өкмөтүнүн жогорудагы токтомунун бар экендигине, ЮНЕСКОнун дүйнөлүк мурастары Комитетинин сунуш-талаптарынын коюлгандыгына дегеле тарыхый-маданий мурастарды коргоо жана пайдалануу жөнүндөгү мамлекеттин 1999-жылдагы Кыргыз Республикасынын [2.] Мыйзамына, КР нын 2002-жылдагы [3.], 2006-жылдагы [4.] токтомдоруна карабастан белгиленген коргоо зонанын ичинде курулуштар күчөдү. Бул бир четинен жогоруда келтирилген мамлекеттик мыйзамдык актылардын толук бышылып жетилбеген, чийки иштелгендигинен, аракеттенүү механизмдеринин жоктугунан болууда [5.]. Бул иштерге каршы музейдин көргөн аракеттеринен, жергиликтүү облустук, республикалык тиешелүү бийликтерге болгон кайрылууларынан такыр жыйынтык чыкпай келүүдө. Жеке ишкерлер жана аларга тоонун айланасына курулуш иштерин салууга уруксат берген бийлик өкүлдөрү музейге бир гана себепти «мамлекеттик актынын жоктугун» айтып шылтоолошот. Бул маселеде музей администрациясы жергиликтүү облустук сотко, мамлекеттик администрацияларга кайрылуусу канааттандырылган жок. Мына ушул маселе Сулайман тоо УТАМКсынын бүгүнкү күндөгү негизги актуалдуу маселелеринин бири эсептелет.

Андыктан бул иштерди чечүүдө биздин көзкарашыбызда темендеги иш-чаралар:

- биринчиден музей имаратынын али бүткөрүлбөй калган ички иштерин толук бүткөрүү;
- экинчиден Сулайман тоо УТАМКсын түздөнтүз КР өкмөтүнүн алдына караштуу кылып кайра түзүү маселесинин каралып чыгылуусу;
- үчүнчүдөн музейдин коргоо зонасы өзгөчө жаратылыштык коргоо аймагы катары мамлекеттик

каттоодон өткөрүлүп, музейдин мамлекеттик актыга ээ экендиги тууралуу тиешелүү документтердин бүткөрүлүүсү;

- төртүнчүдөн тыюу салынган тарыхый жайларда мыйзамсыз аракеттерди жасаган жеке ишкерлерди жана аларга руксат берген мамлекеттик тиешелүү мекеме-уюмдарды, айрым мамлекеттик жооптуу кызматкерлерди мыйзамга ылайык кескин жоопко тартууну иш жүзүнө ашыруу жана бул процессти коомдун алдында ашкере кылуу, көрсөтүү колго алынса тарыхый-маданий мурастарды коргоодогу мамлекеттик деңгээлдеги максатка ылайык иш болуп калмак.

Албетте бул иштер патриоттук сезим, жоопкерчиликти жана келечекти түшүнө билүү менен ишке ашырылышы талашсыз.

Адабияттар:

1. КРнын тарыхы Бишкек «Кыргызстан басма үйү» 2000.
2. КРнын «Тарыхый-маданий мурастарды коргоо жана пайдалануу жөнүндөгү» 26.07.1999. №91 Мыйзамы.
3. КР өкмөтүнүн «КРда республикалык маанидеги тарых жана маданият эстеликтеринин мамлекеттик тизмеси» жөнүндөгү 20.08.2002-ж. №568 токтому.
4. КР өкмөтүнүн «Сулайман тоо улуттук тарыхый-археологиялык музей комплексин коргоо жана пайдалануу жөнүндөгү» 08.09.2006- ж. №638 токтому
5. К.Азимов, Д.Алымова, К.Сатаев «Вопросы сохранения, защиты, использования и управления Сулайман-Тоо» Мазары Ферганской долины Бишкек-2007.
6. Нурунбетов Б.А., Бешимов Б.Ж., Заднепровский Ю.А., Сарыков Т.К., Узбеков М.З. Научно обоснованная концепция «Ош 3000» Бишкек АО «Акыл» 1997.

Рецензент: т.и.д., профессор Осмонов О.